

Rikke Louise Peters

Finis Europae?

- Oswald Spengler og kulturkrisen efter Første Verdenskrig

Da Oswald Spenglers (1880-1936) store hovedværk om Vestens undergang, *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte* udkom i september 1918 blot en måned efter Tysklands nederlag i Første Verdenskrig, havde Europa allerede oplevet sin undergang.¹ Udsigten til en omfattende europæisk krig – ifølge Spengler selve symptomet på ”nutidens krise” – var da også, hvad der havde ansporet ham til at påbegynde værket seks år tidligere (Spengler 2006: 65). I løbet af ganske få måneder opnåede bogen bestsellerstatus og dens betydning for tysk åndsliv i mellemkrigsårene kan næppe overvurderes; Spenglers læsere fik her serveret en undergangsvision, der så at sige virkede som en forklarelse af tragedien.

I det følgende skal *Der Untergang des Abendlandes* udsættes for en læsning, hvor fokus er på selve karakteren af den undergangsforestilling, der iscenesættes, samt dens politiske og filosofiske implikationer. Som en vej til at forstå undergangsmomentet vil min læsning fokusere på bogens brug af metaforer med rod i livsfilosofiens dekadence-begreb, idet disse metaforer synes at udgøre værkets semantiske rygrad og derved bliver en nøgle til at forstå Spenglers kulturkritik. Desuden vil bogen blive sat ind i en filosofisk og historisk ramme for at vise, hvordan den er en del af et større apokalyptisk tidsbillede, som andre af Weimartidens radikalkonservative forfattere er med til at tegne – det drejer sig først og fremmest om Ernst Jünger, Hans Freyer, Werner Sombart, Arthur Moeller van den Bruck, Carl Schmitt og den tidlige Thomas Mann – også selvom Spengler på afgørende punkter synes at mangle det radikale og revolutionære islæt, der præger hans radikalkonservative lidelsesfæller.² Afslutningsvis vil artiklen vise, hvordan denne forfaldstænkning og mere generelle mistro til det liberaldemokratiske samfund efter Murens fald igen synes at have en vis klangbund i nationalkonservative kredse i Tyskland. Spenglers værk har med andre ord oplevet en renæssance, idet han igen læses og henvises til som

inspirationskilde for konservativ tænkning. Et eksempel på dette er det nationalkonservative tidsskrift *Sezessions* temanummer om Oswald Spengler fra maj 2005. (Se også Schwilk & Schacht 1995; Weißmann 2006).

Der Untergang des Abendlandes er en antimoderne civilisationskritik og som sådan et indædt opgør med den oplysningsfilosofiske fremskridtstanke, som vi kender den fra bl.a. Kant, Lessing og Hegel samt franske og engelske oplysningstænkere som Voltaire, Diderot, Locke og Smith. Som titlen antyder, indskrives værket sig i den historiedeterministiske genre og er et heroisk forsøg på at tolke samtlige verdensbegivenhederne historiefilosofisk. Det vil i dette konkrete tilfælde sige at gå bag om de faktiske, militære og geopolitiske konflikter, som umiddelbart udløste krigen, og søge de *egentlige* årsager til den vestlige kulturs krise (Spengler 2006: 47-48). Oswald Spengler tæller med i rækken af samtidige tyske forfattere som Thomas Mann, Stefan George, Hermann Hesse, Georg Simmel og Robert Musil, der alle afslører en vis fascination af afgrunden, men Spengler vil med sin undersøgelse gå et skridt videre og placere denne kulturpessimisme og undergangslængsel inden for et langt mere omfattende historiefilosofisk skema. Selve den moderne fascination af undergangen er ifølge Spengler i sig selv et undergangs- og krisetegn.

I værkets spektakulære receptionshistorie er der ofte blevet peget på dets betydning som mellemkrigstidens antidemokratiske bibel, der var med til at samle de splittede grupper af republikmodstandere på højrefløjen (Sieferle 1995). Efterfølgeren til *Der Untergang des Abendlandes*, den langt mere realpolitisk orienterede *Preußentum und Sozialismus* fra 1919, kan endda tolkes som en slags ”Dolkestødslegendens historiefilosofi”, idet Spengler i denne bog udråbte republikken til Tysklands egentlige fjende (Felken 2006: 1255). På højrefløjen dannedes efter nederlaget myten om hærens overlegenhed, udtrykt i parolen *im Felde unbesiegt* (ubesejret i felten), som efterfulgtes af forestillingen om, at det var den ’indre fjende’ eller de såkaldte ’utyske’ dele af det tyske samfund – primært jøder og socialdemokrater – der havde dolket hæren i ryggen og indgæet våbenhvile med de ydre fjender, England og Frankrig. Weimartidens antidemokratiske højrestrømninger var dybt rodfæstet i denne tankegang og i Spenglers *Preußentum und Sozialismus* blev de magtpolitiske modsætninger indføjede i en nationalistisk kulturfilosofi og forklaret som en kamp mellem to værdisystemer eller livsforståelser, nemlig fransk og engelsk *civilisation* overfor tysk *kultur* (Felken 1988: 96).

Dette er selvfølgelig årsagen til, at Spenglers værk var uønsket i årene umiddelbart efter 1945 og blev udskældt som en konservativ banebryder for nationalismen (”konservative Wegbereiter des Nationalismus”), dvs. som et af de skrifter, der i mellemkrigsårene i kraft af dets nationalistiske og demokratifjendtlige udfald var med til at understøtte Hitlers propaganda og indirekte

bane vejen for magtovertagelsen (se Sontheimer 1962; Petzold 1983; Pffüger 1994). Men allerede i Spenglers samtid mødte værket hård kritik. Fagfæller inden for filosofien pegede på dets hjælpeløse og åbenlyst naive historiefilosofiske konstruktioner og degraderede ham hurtigt til en Nietzsche-epigon, vel at mærke en temmelig dårlig en af slagsen, og faghistorikere kunne pege på analysernes manglende empiriske belæg og følgelig videnskabelig dilettantisme (Felken 2006: 1252).

Alt i alt en sønderlemmende kritik, der har været medvirkende til at give værket dets forkætrede ry, men ikke desto mindre har cementeret dets symbolske betydning dels som den vestlige civilisations gravskrift over sig selv og dels som et nationalkonservativt hovedværk.

I. Kultur versus civilisation

Til grund for Spenglers civilisationskritik ligger kultur-civilisationsantitesen, der var ganske udbredt i samtiden. Der er i forskningslitteraturen delte meninger om, hvornår og hvordan denne antitese som et særligt tysk fænomen opstår, men i løbet af 1800-tallet optræder kultur og civilisation sjældnere og sjældnere synonymt som europæisk *civilisation* eller *kultur* kontra en barbarisk *naturtilstand* (Fisch 1997: 746; Stern 1989; Elias 1997).

Konservative kulturkritikere, som Friedrich Nietzsche, Jacob Burckhardt, Paul de Lagarde og Ludwig Klages peger alle på positivismens, materialismens og storbydannelsens ødelæggelse af en åndeligt set rigere og mere oprindelig germansk kultur. Således Nietzsche i 1876: ”Vi tilhører en tid, hvis kultur er i fare for at gå til grunde ved kulturens midler.” (Nietzsche 1999: bd. 2, 324) Her kontrasterer Nietzsche ganske vist ikke kultur og civilisation, idet kulturbegrebet alene må dække både positive og negative træk, men tydeligt er det, at kulturens undergang er nært forestående, hvis udviklingen hen imod et moderne massesamfund fortsætter.

I årene omkring Første Verdenskrig gennemgår modstillingen af kultur-civilisation en national radikalisering og mobilisering, som for alvor gør ’civilisation’ til et fjendebegreb til kulturbegrebet (Fisch 1997: 761-766). I Thomas Manns (1875-1955) værk *Betrachtungen eines Unpolitischen* fra 1918 hedder det: ”Forskellen mellem ånd og politik indeholder forskellen mellem kultur og civilisation, mellem sjæl og samfund, mellem frihed og stemmeret, mellem kunst og litteratur; og det tyske, det er kultur, sjæl, frihed, kunst og IKKE civilisation, samfund, stemmeret, litteratur.” (Mann 2004: 52) Civilisationsbegrebet anvendes her dels om alt det, der i tysk selvforståelse er fremmed for den tyske folkesjæl, nemlig demokrati og parlamentarisme, som landene England og Frankrig repræsenterer, dels bliver det, som vi også skal se hos Spengler, en

samlebeteegnelse for samtlige negative træk ved moderniteten.

Hos Spengler kommer kultur-civilisationsantitesen til at fungere som selve det retoriske og semantiske greb, der så at sige kører angrebet på fremskridts-ideen i stilling, også selvom civilisationsbegrebet i *Der Untergang des Abendlandes* – i hvert fald i udgangspunktet – har en noget anden betydning.

I Spenglers historiefilosofi er kultur og civilisation ikke i udgangspunktet to hinanden udelukkende størrelser, derimod er civilisationen at forstå som slutfasen på et bestemt historisk stadium, som alle kulturer med nødvendighed gennemløber: "Civilisationen er en kulturs uundgåelige skæbne" (Spengler 2006: 43) hedder det i indledningen, der opridser hele problemkomplekset: Det drejer sig for historikeren om at opdage de enkelte historiske begivenheders symbolske karakter og at tolke dem som udtryk for verdenshistoriens nødvendige udvikling, vel at mærke uden at projicere en forudfattet mening såsom ideen om 'fremskridt' eller 'menneskehedens udvikling' ind i historien (Spengler 2006: 3).

Spenglers kulturhistorie afslører sig allerede her i indledningen som noget naiv, for som vi skal se, opereres der både med et absolut skæbnebegreb udtrykt gennem en idé om forfald, samtidig med at han pålægger sig selv streng objektivitet i analyserne af begivenhederne. Bogen igennem laver han sammenlignende studier af de forskellige kulturer og opdager derved deres analoge vækst- og forfaldstegn, hvilket bliver hans argument for at afvise ideen om fremskridt på verdenshistorisk plan, sådan som Oplysningstidens historiefilosoffer som fx Kant og Voltaire havde hævdet det.

Den pessimistiske historiefilosofi kobles samtidig med en cyklisk historieteori, ifølge hvilken alle højere kulturer har gennemløbet deres egne organiske livscykler efter skemaet: fødsel – barndom – ungdom – manddom – alderdom – død, og hvor den moderne vestlige kultur netop befinder sig i sin alderdomsfase, dvs. er degenereret til et *civilisatorisk* stade, på nøjagtig samme måde som Rom betød afslutningen på den blomstrende antikke kultur.³ Strengt taget må vi derfor operere med adskillige undergange i historien: "Civilisationer er de yderste og kunstigste tilstande, som en højere art mennesker evner. (...) De er en afslutning, som er uigenkaldelig, men de er med en inderste nødvendighed blevet nået atter og atter." (Spengler 2006: 43)

I værket gennemgås kulturernes undergange igen og igen vha. forskellige fænomener, fx kunst, videnskab, filosofi, samlivs- og socialitetsformer, pengevæsen, religion og moral, som principielt set er lige væsentlige for at forstå en kulturs udviklingsmæssige beskaffenhed. Dog er det tydeligt, at det er *vores* undergang, den vesterlandske, analogierne hele tiden munder ud i og som det for Spengler gælder om at afdække.

Det vil med andre ord sige, at civilisationskategorien *både* anvendes som en objektiv term *og* en værdidom; den er både et uundgæligt trin i et organisk historisk forløb og samtidig en kulturs forfaldstegn. Derfor får civilisationsbegrebet først sin egentlige betydning, idet det kontrasteres sin modsætning, en sund og blomstrende kultur, altså i det øjeblik det anskues som udtryk for forfald, nemlig som det, Spengler kalder for en *Entartungs- og Verfallserscheinung*. Hvori består så vor civilisations forfaldstegn? Hvilken målestok anvendes? Der er især to faktorer, der udgør kulturkritikkens bærende motiver som de primære forfaldstegn. Det drejer sig om det moderne storbyliv og om kapitalismen.

Når forfaldstegnene i det følgende behandles, vil Spenglers anvendelse af metaforer danne ledetråden for min analyse, idet forestillingen om *det organiske* udgør den semantiske ryggrad for hans undersøgelser af vor civilisations aktuelle forfaldstilstand.

II. Vestens uundgælige forfald

Spengler daterer overgangen fra kultur til civilisation i den vestlige kultur til tiden umiddelbart efter Den franske Revolution, men betragter denne udvikling som et fænomen, der fortsætter og tager fart op igennem det 19. århundrede og kulminerer omkring Første Verdenskrig (Spengler 2006: 370). Det vil altså sige, at civilisationsudviklingen dels er sammenfaldende med de tekniske og industrielle landvindinger i kølvandet på den industrielle revolution, dels med urbaniseringsfænomenet, *die Verstädterung*, som medførte en demografisk omstrukturering af Europa, især af landområderne, som nogle steder næsten affolkedes. Det borgerlige civilsamfund udgør for Spengler en *degenerationsform*, dvs. er et tegn på at en organisk og sund samlivsform, nemlig landkulturen, er i færd med at blive udslettet.

I de store byer fører mennesket en overfladisk og *rodløs* tilværelse (Spengler 2006: 450) på fysisk og mental afstand af et organisk og levende fællesskab, hvortil de enkelte individer er knyttet i kraft af deres fælles kulturelle binding:

Metropol og provins – med disse grundbegreber i enhver civilisation fremtræder der i historien et helt nyt formproblem, som vi moderne mennesker netop gennemlever uden blot svagt at have fattet det i hele dets rækkevidde. I stedet for en verden en *stad*, et *punkt*, i hvilket vidtstrakte områders hele liv samler sig, medens resten tørrer ind; i stedet for et harmonisk folk, der er sammenvokset med jorden, en ny nomade, en parasit, storbyboen, det rene traditionsløse, i form-løst fluktuerende masse optrædende kendsgerningsmenneske, irreligiøst, intelligent, ufrugtbart, med dyb antipati mod bondestanden (og dennes højeste form, landadelen), altså et uhyre skridt mod det anorganiske, mod afslutningen (Spengler 2006: 44-45).

I det moderne massesamfund er det ikke længere muligt at skabe et autentisk menneskeligt fællesskab, idet storbyen fostrer ”kendsgerningsmennesker” (Spengler 2006: 52), der optræder egoistisk og blot for proletariats vedkommende tænker på overlevelse, og for borgerskabets vedkommende på profitmaksimering. Masse menneskets hjemstavn er storbyen, men den er et undergangstegn, et tegn på, at den vesterlandske kultur er ved at gå til grunde. Kultur-civilisationsantitesen ser vi her uddybet vha. en hel række af andre modstillinger, det gælder: Folk *versus* masse, land *versus* by, hjemstavnsbinding *versus* kosmopolitisme, harmoni *versus* formløshed, det sunde *versus* det ufrugtbare, og endelig det organiske eller harmoniske *versus* det mekaniske eller kolde.

Hvor mange af samtidens radikalkonservative forfattere, fx Werner Sombart og Hans Freyer, ikke bevæger sig ud over det klichéfylde, når det gælder opstillingen af antitetiske begreber med rod i den konservative civilisationskritik, er det vigtigt at understrege, at disse begreber for Spengler både har en livsfilosofisk, en historiefilosofisk og en konkret biologisk betydning. Dette ses tydeligt ved et ord som ”ufrugtbar”. At det civiliserede menneske er ufrugtbart, vil for Spengler både sige, at det er sjælløst og sygeligt i livsfilosofisk betydning, hvormed menes manglende vilje til liv og potensering af livet i vitalistisk forstand. Historiefilosofisk svarer det til, at civilisationen befinder sig på et ufrugtbart oldingestadium og dets undergang er nært forestående. Og endelig vil det i den konkrete biologiske betydning sige, at det civiliserede menneske er blevet barnløst og goldt. Dette mente Spengler der var tydelige tegn på i de store bykvarterer som følge af biologisk degeneration og som følge af, at kvinderne i byerne ofte blev en del af arbejdsstyrken, opnåede en ikke før set *selvbevidsthed* og giftede sig senere i forhold til landbefolkningens kvinder:

Urkvinden, bondekvinden er *moder*. Hendes helt fra barndommen længselsfuldt attræede bestemmelse rummes i dette ord. Men nu dukker Ibsen-kvinden op, kammeraten, heltinden i en hel metropolitisk litteratur fra det nordiske drama til den parisiske roman. I stedet for børn får disse kvinder psykiske konflikter, ægteskabet er en kunsthåndværksmæssig opgave, og det kommer an på ”at forstå hinanden”. [...] De tilhører alle sammen sig selv, og de er alle sammen ufrugtbare. (Spengler 2006: 680-681)

Vi ser her, at problemets rod er byens *løssluppenhed* eller hang til ”adspredelse” – til ”biograf, ekspressionisme, teosofi, boksekampe, negerdanse, poker og væddeløb” (Spengler 2006: 678), som Spengler her sætter på dagsordenen ti år inden Weimartidens flamboyante og dekadente livsstil for alvor bliver en topos i kulturkritikken (Glaser 2002: 122-123).

Det er tydeligt, at det er forestillingen om *Dekadence*, tidens vitalistiske modebegreb, der går igen i Spenglers antitetiske modstillinger, og som de konservative kulturkritikere mener at kunne finde i Nietzsches værk. (Felken 1988: 162). Netop ideen om det dekadente er vigtig for at forstå karakteren af den 'undergang', Spengler iscenesætter. Der er nemlig ikke tale om en undergang i bulder og brag, som man kender den fra diverse mytologiske undergangs-scenarier, men derimod om en lang, sej dødskamp, hvor den civilisatoriske nedgang til slut fører til menneskets og samfundets totale udmattelse i en tilstand, man som læser visuelt har svært ved at forestille sig, men nok fornemmer som en kaotisk og barbarisk tilstand.⁴

Hos Spengler fungerer centrale begreber, fx dekadence, undergang, vilje til magt, formløshed og det organiske, ikke som neutrale og deskriptive termer, men er derimod antagonistiske begreber, som først for alvor får betydning, idet de kontrasteres et modbegreb. De er redskaber til at beskrive centrale kulturelle fænomener, som historikeren eller filosofen kan fornemme med *intuitiv vished* – hvorfor Spengler heller ikke opfatter sine morfologiske diagnoser som videnskab i ordets strenge, positivistiske forstand. Fra Nietzsche overtager Spengler sin rationalismekritik og antiintellektualisme samt forestillingen om, at det moderne vestlige menneskes tro på videnskaben og fornuften i sig selv er et dekadencetegn, da det er et tegn på, at det moderne "hjernemenneske" har afløst det *naturlige* kulturmenneskes umiddelbare og førcivilisatoriske forståelse af sin tilværelse og omgang med omverdenen (Spengler 2006: 48, 452; se også Dahl 1999: 54-56).

III. Hjemstavns- og egentlighedstænkningen i Spenglers samtid

Forestillingen om det naturlige eller organiske, udtrykt vha. metaforer som *visne, gro, rødde, uddø*, udgør altså den målestok, hvormed Spengler så at sige kan tage temperaturen på og vurdere den kulturelle sundhedstilstand. Hvor udbredt denne emfatiske hjemstavns- og egentlighedstænkning var i 1920'erne og 1930'erne bliver tydeligt, når man kaster et blik på tidens store tænkere som Ernst Jünger (1895-1998) og Martin Heidegger (1889-1976). Som den svenske konservatismeforsker Göran Dahl peger på, abonnerer Heidegger ligeledes på forestillingen om det organiske fællesskab som tilværelsens meningsbærende princip (Dahl 1999: 56-59).

Sand og autentisk væren kan ifølge denne tankegang ikke opnås af et enkelt individ, men må være et kollektivt projekt – dvs. folket eller fællesskabet bliver i denne sammenhæng det egentlige subjekt og bærer af den fælles skæbne. Spørgsmålet er da, hvordan kategorien folket (*Volk*) skal forstås – om der med folket henvises til civilisationen som sådan, dvs. til menneskeheden, eller til

en sådan form for organisk kollektiv, som også Spengler har i tankerne (Dahl 1999: 57). I Heideggers *Sein und Zeit* fra 1927 optræder ordene ”fællesskab” og ”folk” synonymt (Heidegger 2007: 421) og han knytter dermed an til den tyske konservative tradition for at skelne mellem *Gemeinschaft* (fællesskab) og *Gesellschaft* (samfund).⁵ Denne skelnen ses ligeledes hos Spengler, der opfatter den ideelle socialitetstype som et *organisk Gemeinschaft*, dvs. et kulturbaseret, skæbnebestemt fællesskab, der ikke bygger på det borgerlige samfunds abstrakte universalistiske ideer, som de fx er formuleret i de forskellige frihedserklæringer ved overgangen fra det 18. til det 19. århundrede.

Lig denne modsætning mellem massesamfund og landkultur møder vi i *Der Untergang des Abendlandes* en tilsvarende mellem kapitalisme og en oprindelig, *skabende* livsform, som bondekulturen er udtryk for. Med liberalismen, og med kapitalismen som dens samfundsform, opstår et ”pengenes diktatur” (Spengler 2006: 1156), hvor de mellem menneskelige relationer, forholdet til naturen og alle politiske ideer om samfundets indretning vil ligge under for magtinteresser, økonomiske kalkuler og konsum. Her udtrykker Spengler helt på linie med gamle kulturkonservative tænkere som Nietzsche og Ludwig Klages en foragt for det liberaldemokratiske samfunds totale mangel på åndelige værdier.

Tanken om det organiske fællesskab får altså, hos både Heidegger og Spengler, karakter af en hjemstavns- og folke dyrkelse, af en *aus der Landschaft geborener Organismus*-tænkning (Spengler 2006: 450), idet dette skæbnebaserede kulturfællesskab bliver selve det meningsbærende element, hvor individet er tæt på sine rødder og den *Boden*, der muliggør et autentisk liv.

En sådan hjemstavns- og folkekultur kan dog ifølge Spengler kun blomstre op, hvis der sker en svækkelse af civilisationens kæmpebyer, hvilket han i *Der Untergang des Abendlandes* ikke regner for en egentlig mulighed. Tværtimod males der et dystopisk og desillusioneret billede af fremtidens metropoler, der ikke står tilbage for andre af mellemkrigstidens science fiction scenarier – her kan bare tænkes på Fritz Langs’ klassiker *Metropolis* fra 1927:

Jeg ser byanlæg for ti-tvye millioner mennesker, der strækker sig over vidtstrakte landskaber, med bygningsværker, mod hvilke nutidens største virker dværgagtige, og trafiksystemer, der i dag ville forekomme os vanvittige [...] Nu udsuger kæmpebyen landet umætteligt, kræver og opsuger stedse nye strømme af mennesker, indtil den udmattes og dør midt i en ørken, der knap nok er befolket. (Spengler 2006: 675-676)

Dette er visuelt set det tætteste vi i bogen kommer på en beskrivelse af undergangstilstanden, nemlig som en tilstand, hvor individerne langsomt vil gå til grunde i en ubeboelig stenørken.

IV. *Amor fati* eller vilje til overvindelse: Undergangens tragik

Jeg har indledningsvis omtalt Spenglers fascination af det apokalyptiske, en nærmest neurotisk besættelse af alle former for kulturelle undergangsfænomener, hvilket selvfølgelig må tolkes i lyset af bogens tilblivelsesfase, nemlig verdenskrigen som baggrundstæppe for hans historiefilosofiske udlægninger. ”Verden af i går”, det ’gamle’, borgerlige Europa, som den østrigske forfatter Stefan Zweig (1881-1942), beskrev så fænomenalt i værket af samme navn, gik under i løbet af de 4 år krigen varede.

Krigens og skyttegravshelvedets betydning i samtiden som apokalyptisk hændelse, dvs. som en hændelse, der rummer den ambivalente erfaring af undergang og forløsning, er tydelig. Krigen rev det kriseramte borgerskab ud af sin slummer og gav mange et håb om en ny verden med nye værdier, dvs. den blev tolket som en *omvendt* til en bedre verden, ikke mindst af den unge *generation 1914*, der som soldater i krigen oplevede at bryde ud af en fremmedgjort virkelighed for ansigt til ansigt med døden at erfare livets storhed (Wohl 1979). I hvert fald hvad angår de mytologiske forestillinger om krigen. At virkeligheden ofte var en helt anden og grusom version er en anden sag.

Det er hos frontkæmperen Ernst Jünger, at denne sammenkædning af livsfilosofiske forestillinger om livets vitale kræfter og soldaternes krigserfaring optræder klarest. Krigen bliver for Jünger sindbilledet på det organiske fællesskab, folkets enhed, hvor de enkelte individer er bundet tæt sammen af en loyalitet og patriotisme, der gør dem rede til at dø for kammerater og fædreland. Ligesom Heidegger betoner Jünger *kampen* som den afgørelsens stund, hvor individet i mødet med fjenden rives ud af den lineære, fremadskridende tid og kan erfare det mytiske og religiøse. Den overlevende frontsoldat indtager i Jüngers prosa rollen som profeten, der hjemvendt fra ragnarok forkynder den nye tids komme.

Thomas Mann, en anden af tidens konservative kulturkritikere, beskrev den ekstatiske krigsbegejstring, mange blev grebet af i de dage i august 1914, hvor den tyske mobilisering indledtes, som den tyske nations styrkeprøve, der skulle vise, at den kunne stå sammen overfor de fjendtlige magter:

Krig! Det var en renselse, en befrielse, vi oplevede, og et vældigt håb. [...] Det var en ikke tidligere oplevet mægtig og sværmerisk sammenslutning af en nation i den dybeste prøvelses beredskab – et beredskab, en beslutsomhedens radikalisme, som historiens folkeslag måske aldrig før havde kendt til det. (Mann 1993: 193)

Da krigen endelig sluttede i 1918 – som bekendt med Tysklands nederlag – var den apokalyptiske begejstring imidlertid blevet erstattet af en omfattende desillusion, som i høj grad var med til at forstærke radikaliseringen af det politiske klima. Spenglers bog er tidstypisk, for så vidt at udtrykker den emfatiske krisestemning, der kendetegnede Weimartidens første år og rummer visionen om det borgerlige-liberale samfunds undergang, der skal erstattes af en helt ny samfundsorden.

Selve undergangsstemningen i bogen er imidlertid mere sammensat end som så. Der er ingen tvivl om, at hans undergangsvisioner på den ene side får deres næring fra en utopisk og religiøs længsel efter en oprindelig harmonitilstand, hvor individet går fri af den moderne splittelse og i stedet bliver indfældet i et nyt skæbnebaseret kulturfællesskab, men der er hos Spengler ikke tale om nogen heroisk-voluntaristisk overvindelsesgestus og vilje til *Entscheidung*, som den vi møder hos fx Ernst Jünger, Carl Schmitt eller Martin Heidegger (Krockow 1958). Dette hænger sammen med, at hans undergangsforestilling er båret af ideen om verdenshistorien som et gennemdetermineret forløb. Stillet overfor denne uendelige vækst-forfaldscyklus er der intet andet at gøre, end at indtage en resignerende *amor fati* holdning, der måske nok på et personligt plan fungerer som en frelseslære, men som i bund og grund ikke længere fungerer som livsanskuelse for det moderne *faustiske* civilisationsmenneske, der, som Spengler udtrykker det, hele tiden vil forsøge at overvinde sin skæbne (Spengler 2006: 394).

Dette er værkets tragiske indsigt. Værket er i sig selv udtryk for et sådant tragisk forsøg på overvindelse, hvilket Spengler udmærket er klar over, når han på den ene side – ganske ubeskedent – fremstiller sig selv som en, der har indsigten i historiens forløb og som en forkynder af fremtidens filosofi (Koktanek 1968: XVIII), men som samtidig har erkendt, at der intet er at stille op overfor skæbnens uundgåelighed. Som filosof i civilisationsstadiet må han leve i udspændtheden mellem fatalisme og vilje til overvindelse. Hans læsere lod sig i hvert fald rive med af undergangsstemningen og fandt i værket et bevis på den tyske kulturs svækkelse som følge af det pres, de utyske civilisationsværdier påførte den.⁶

V. Kulturpessimismens genkomst efter 1989

Spengler ville for alt i verden have frabedt sig et eftermæle som pessimist eller undergangsprofet. Han anså sig snarere for at være realist eller en slags seismograf, der opfangede sin tids sindsstemning og i kraft af sine kulturelle diagnoser var i stand til at forudse det vestlige samfunds undergang. Tysklands undergang så han efter 1918 i lighed med andre konservative som en direkte

følge af en svag magtelites manglende vilje til at erkende det liberale demokratis svagheder, heraf en manglende evne til at skabe national sammenhængskraft, at bevare ærkegermanske værdier og at sikre Tysklands position som en *Weltmacht* med modstandsdygtighed overfor indre og ydre fjender.

Efter Murens fald har der i Tyskland foregået en værdi- og identitetsdebat, som på mange måder har genoplivet den spenglerske kulturkritik og som på afgørende punkter geniscenesætter de gamle forfalds- og undergangsvisioner. Hos en gruppe nykonservative skribenter – det drejer sig bl.a. om forfatteren Botho Strauss, filosofen Rüdiger Safranski og historikerne Ernst Nolte og Karlheinz Weißmann – formuleres et klart opgør med det liberaldemokratiske, konsumorienterede samfund, som Vesttyskland i efterkrigstiden var blevet prototypen på, og som ifølge disse konservative har været medvirkende til, at den tyske identitets- og nationalfølelse – det særegent tyske – igennem en årrække er blevet nedbrudt.⁷

Budskabet i denne kulturkritik er lige så klart som det, vi har set hos de radikalkonservative forgængere: Hvis Tyskland skal genfinde sin nationale stolthed må der foretages et opgør med den liberalistiske lighedsideologi og formuleres stærke samfundsmæssige værdier, som kan tilfredsstille et basalt menneskeligt behov for et kulturelt tilhørsforhold. Dette tema gennemspilles på forskellig vis hos forfatterne, men et gennemgående træk er forestillingen om en *åndelig omvending*, der må iværksættes på nationalt plan, hvis det kulturelle identitetstab skal bremses (Schwilk/Schacht 1995).

En sådan åndelig omvending genopliver det antagonistiske og antiuniversalistiske kulturbegreb, der, som skildret i det foregående, i høj grad får sit indhold i kraft af dets begrebslige modsætninger – modsætninger som indtager samme funktion, som civilisationsbegrebet gjorde i mellemkrigsårene. I flere af disse nykonservative tekster har begrebet 'globalisering' i retorikken overtaget den negative rolle 'civilisation' udfyldte hos bl.a. Spengler, tæt bakket op af andre kulturelle modbegreber såsom amerikanisme, forbrugerisme og multikulturalisme samt prædikater som venstreorienteret meningstyranni og politisk korrekthed.

Botho Strauss' (1944-) i Tyskland meget omtalte essay "Anschwellender Bocksgesang" ("Tiltagende Bukkesang") fra 1993,⁸ der i dag har ry som det skrift, der indledte den nykonservative æra, er der, hvor kulturkritikken og retorikken fra de gamle radikalkonservative måske tydeligst kan genfindes. I essayet kobles problemet omkring den nationale selvbevidsthed med syndebukmotivet, idet Strauss mener, at den germanske kulturarv og gamle tyske og kristne dyder er blevet ofret til fordel for en abstrakt idé om tolerance, pluralitet og multikulturalisme som et gode i sig selv. Dette er for så vidt ikke noget særligt tysk fænomen, men derimod et europæisk eller vestligt problem,

som dog får en særlig tysk accent, når det samtidig kobles til det tyske skyldkompleks. Den grænseløse tolerance, tyskerne i dag, ifølge Strauss, så gerne vil praktisere, virker som en form for kulturel selvudslettelse, der samtidig giver næring til og er med til at fremelske et tysk selvhad. Omkring dette selvhad opstår der på paradoksalt vis et negativt kulturelt fællesskab (Strauss 2003: 10), et i Strauss' øjne svagt fællesskab, der udelukkende vidner om, hvor åndelig fattigt det tyske samfund er blevet.

Det moderne samfund – som Strauss nedsættende kalder for ”det anrettede” (Strauss 2003: 8) eller ”den sekundære verden” (Strauss 2004) – er blevet genempolitiseret og gennemrationaliseret og er ikke længere i stand til at tilbyde borgerne noget identitets- eller sammenhængsskabende fællesskab, der vil kunne bære nationen igennem krisetider. Det er et forfladigende mainstreamsamfund, fremmedgjort af massemedierne og en grænseløs materialisme, hvis brug-og smid-væk-mentalitet behersker vores måde at tænke på og agere i fællesskabet på. De egentlige tabere er ifølge Strauss ungdomsgenerationen, der er blevet helt og aldeles rodløs og som en konsekvens deraf udvikler en ekstremt vrede, fx i form af ultranationalisme og nynazisme. Her er det vigtigt at bemærke, at Strauss på alle måder er modstander af højreekstremisme og fordømmer den, men i identitetstabet netop ser en forklaring på den og tager den alvorligt som et fænomen, vi i fremtiden ikke kan lukke øjnene for. Og her er vi så ved tekstens egentlige omdrejningspunkt – den kommende tragedie, vi ifølge Strauss i den vestlige verden går i møde.

Hvordan denne kommende tragedie eller apokalypse vil se ud, fremmaler Strauss i bukkesang-essayet. Vore svage vestlige samfund vil i fremtiden blive udsat for et ydre og indre pres, der vil medføre så voldsomme konflikter, at harmonien kun kan blive genoprettet gennem indstiftelsen af en helt ny samfundsorden. Allerede i 1993, da han skrev essayet, var han i stand til at forudse den type konflikter, vi nu efter 11. september og Muhammedkrisen kun kender alt for godt:

At et folk vil gøre sine morallove gældende mod andre, og er parat til at bringe blodofre for dem, fatter vi ikke mere, tværtimod opfatter vi det i vores liberal-libertære narcissisme som forkert og forkasteligt. Der aftegner sig imidlertid konflikter, som ikke længere vil kunne løses økonomisk; hvor det kunne komme til at spille en uheldig rolle, at den rige vesteuropæer så at sige har levet moralsk over evne, fordi det ”mulige” i det mindste her stødte på en grænse. (Strauss 2003: 9)

Økonomiske kriser, horder af kriminelle både etnisk tyske og muslimske unge samt islamistisk terror kunne udgøre ”den kommende tragedies form” (Strauss 2003: 22), som vi i essayet blot fornemmer som ”den stadig højere myste-

rielarm og bukkesangen i vores handlingers dyb” (Strauss 2003: 22). Parallellerne til Spenglers undergangsvision om et samfund, der havner i en åndelig tørketilstand og langsomt går til grunde, er mange, ligesom mange af de andre kulturpessimistiske temaer fra den konservative revolution også dukker op igen og så at sige bliver ajourført gennem den omfattende mediekritik, Strauss ikke kun udfolder i sin essayistik, men også i sine dramaer og prosaværker.

Helt i tråd med sine radikalkonservative forgængere bliver Strauss heller ikke stående ved kulturpessimismen, men udfolder en idé om en remytologisering, der har form af en ”revolte mod den moderne verden” (Strauss 2004: 47). I essayet ”Der Aufstand gegen die sekundäre Welt” fra 1991, præsenteres en omfattende *sakral* poetik, hvor kunsten og kunstneren tildeles rollen som samfundets redning, idet kunstværket er bærer af den fælles kulturarv og som sådan peger hen på en højere metafysisk virkelighed befriet fra den moderne verdens overfladiskhed. Det lyder unægtelig som lidt af en utopisk kunstmetafysik i traditionen fra Heideggers *Kunstværkets oprindelse* – hvilket det også er – men Strauss’ vision rummer samtidig vigtige realpolitiske pointer, som ikke kan adskilles fra hans poetik. Året 1989 udgør for Strauss en cæsur, et brud, der i sig rummer netop en sådan ”Ereigniskraft”, der kan rive sløret væk mellem den sekundære, moderne og fremmedgjorte verden vi lever i og en primær, mere autentisk verden, hvor det mytiske og religiøse igen vil spille en rolle for vores tilværelsesforståelse – samme mytiske og apokalyptiske kraft som året 1914 havde for konservative revolutionære som den tidlige Thomas Mann og Ernst Jünger.

Hvor omvæltningerne i 1989/90 i Strauss’ halvfemsersays spiller den primære rolle, som den hændelse, der kan blive katalysator for en kulturel opvågning, ja ligefrem rummer et samfundsomstyrtende potentiale, er der siden dukket endnu et tema op hos ham. I en artikel ”Der Konflikt” (trykt i *Der Spiegel* i 2006), skrevet på baggrund af karikaturstriden og det voldsomme had, muslimer i kølvandet på tegningerne mobiliserede mod Danmark og andre vestlige lande, præsenterer Strauss den tanke, at vi er på verdensplan igen er på vej ind i en helt ny epoke præget af en voldsom antagonisme mellem muslimske og kristne værdier (Strauss 2006: 120). Mellemp perioden fra Murens fald og til nu var præget af afspænding, men også af den vestlige verdens slaphed og totale resignation over for den stigende trussel fra islamistiske grupper. Denne konflikt lader sig, ifølge Strauss, ikke umiddelbart løse, i hvert fald ikke ved hjælp af det vestlige liberale samfunds kerneprincipper, nemlig tolerance og øget kapital, tværtimod vil disse sekulære værdier i kampen vise sig så svage, at vi får øjnene op for den stærke islamiske kulturs dominans i konkurrencen.

Strauss opfatter altså langt fra denne konflikt rent negativt, men ser, at den rummer et potentiale, idet den kan genindstifte klare hierarkier og kulturelle

værdier, der rækker ud over vores rent abstrakte friheds- og toleranceforestillinger. Håbet er, at presset fra islam vil tvinge os til at tage vores egne gamle europæiske og kristne værdier og stolte præstationer op og forsvare dem, samt – nok så vigtigt – at åbne vores øjne for den kulturelle skævhed, der er ved at opstå i mange europæiske lande, når muslimske indvandrere i store områder udgør den etniske majoritet.

Vi kan altså se konturerne af en ny selvbevidst højrefløj tage form i Tyskland, der helt i Spenglers ånd ikke udviser nogen tilbageholdenhed med at udarbejde pessimistiske fremtidsscenerier eller at påpege den vestlige kulturs svagheder og forfaldstegn. Heller ikke her er undergangsscenerierne malende beskrivelser af et snarligt ragnarok, men snarere som i bukkesang-essayet en antydning af, hvad vi kan vente, hvis vor civilisation fortsætter ad samme spor. Strauss er langt fra den eneste højrefløjdebattør, der forsøger at præge den offentlige debat i retning af en ny nationalisme, men han er en af de få, der formår at give debatten filosofisk og kulturkritisk tyngde, bl.a. ved at aktualisere de gamle radikalkonservative temaer og sætte dem ind i en ny ramme. I den forstand viderefører han traditionen fra mellemkrigstidens konservative tænkere, hvis civilisationskritik må betegnes som apokalyptisk, idet den både rummer undergangsscenerier og visioner om en ny samfundsorden.

Noter

Der citeres fra den tyske udgave: *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*, dtv 2006. Den danske version findes kun i en forkortet udgave: Oswald Spengler: *Vesterlandets undergang. Omrids af en verdenshistoriens morfologi*, Aschehoug 1962. Alle Spengler-citater er min oversættelse.

² For en grundig indføring i den konservative revolution, dvs. højrefløjens national-konservative tænkning i Tyskland i mellemkrigsårene, kan bl.a. henvises til: Sontheimer 1962; Breuer: 1995; Sieferle 1995; Dahl 1999.

³ Med overtagelsen af en cyklisk historie- og tidsofattelse læner Spengler sig dels op ad Goethes organiske naturfilosofi som i mange henseender er værkets metodiske inspirationskilde, dels er han inspireret af læren om den evige genkomst, den bærende tanke i Nietzsches historiefilosofi, der ligeledes brød med den oplysningsfilosofiske lineære og formålsrettede historiefattelse, samt Herders historiefilosofi. Se Felken 1988.

⁴ Titlen på bogen, *Der Untergang des Abendlandes*, eller i den danske oversættelse, *Vesterlandets undergang*, er i den forstand misvisende, da den giver associationer i retning af et ragnarok-agtigt sammenbrud, hvilket Spengler i øvrigt hurtigt selv blev klar over, da de debatter, der fulgte i kølvandet på bogen, afslørede mange læsers misforståelse af undergangsmomentet. Mange fik simpelthen associationer til Titanics undergang (Sieferle 1995: 126; Felken 1998: 75). Den engelske oversætter havde derfor fat i noget af det rigtige, da han oversatte bogen til *The Decline of the West*, idet ordet 'decline' (forfald, nedgang) jo netop rammer forfaldsmomentet i Spenglers undergangsforestilling.

⁵Distinktion mellem *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* går tilbage til sociologen Ferdinand Tönnies (1855-1936), der i værket *Gemeinschaft und Gesellschaft* fra 1887 beskrev et *Gemeinschaft* som en kulturel og social enhed præget af solidaritet og nærhed blandt dets medlemmer, hvorimod *Gesellschaft* betegnede samfundet som sådan – en anonym sammenslutning af enkeltindivider baseret på en politisk vedtagelse om individernes gensidige forpligtelse. *Gemeinschafts*formen er knyttet til landlivet og små bysamfund, mens *Gesellschafts*formen i høj grad hører det moderne byliv til. Se endvidere (Schanz 2004: 62-64).

⁶For læserreaktioner i samtiden se: (Felken 2006: 1250 ff). Som Felken også påpeger, var der allerede i samtiden kritiske røster, der på det kraftigste afviste Spenglers kulturpessimisme, fx Walter Benjamin, Kurt Tucholsky og Hermann Broch. For Thomas Mann var Spenglers undergangsværk på alle måder en øjenåbner, men ganske tankevækkende er det, at det var gennem en kritisk stillingtagen til og senere afvisning af værket, at Mann i 1922 skulle have foretaget sin berømte omvendelse fra 'upolitisk' kulturkritiker til fornuftsrepublikaner og demokrat (Felken 2006: 1265; Kurzke 2001: 358-359).

⁷Denne kulturkritik fik et samlet udtryk med antologien redigeret af Heimo Schwilk og Ulrich Schacht: *Die selbstbewusste Nation. "Anschwellender Bocksgesang" und weitere Beiträge zu einer deutschen Debatte* fra 1994, hvortil de nævnte forfattere alle bidrog med artikler. Det er naturligvis vigtigt at bemærke, at der er store indbyrdes forskelle mellem disse forfattere, som på ingen måde udgør en samlet gruppe eller bør tages til indtægt for samme politiske holdninger. Som nykonservativt manifest indleder denne antologi en æra i nyere tysk historie, hvor den konservative civilisationskritik igen spiller en rolle og hvor de gamle konservative, som fx Spengler, Schmitt og Jünger, er inspiratorer.

⁸Første gang trykt i *Der Spiegel* i 1993. Genoptrykt i antologien *Die selbstbewusste Nation*. En dansk oversættelse findes i tidsskriftet *Nomos*, 1:1, april 2003, s. 7-24.

Litteratur

- Breuer, Stefan (1995): *Anatomie der Konservativen Revolution*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Dahl, Göran (1999): *Radical Conservatism and the Future of Politics*, London: Sage Publications.
- Elias, Norbert (1997 [1939]): *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Felken, Detlef (1988): *Oswald Spengler. Konservativer Denker zwischen Kaiserreich und Diktatur*, München: Verlag C.H.Beck.
- Felken, Detlef (2006): "Nachwort", s. 1250-1270 i Oswald Spengler: *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*, München: dtv.
- Fisch, Jörg (1997): "Zivilisation, Kultur" i Brunner, Conze og Koselleck (hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Bd. 7, Stuttgart: Klett-Cotta, s. 679-774.
- Glaser, Hermann (2002): *Kleine Kulturgeschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*, München: Verlag C.H. Beck.
- Heidegger, Martin (2007 [1927]): *Varen og tid*, Århus: Klim.

- Koktanek, Anton Mirko (1968): *Oswald Spengler in seiner Zeit*, München: Verlag C.H.Beck.
- Krockow, Christian Graf von (1958): *Die Entscheidung. Eine Untersuchung über Ernst Jünger, Carl Schmitt, Martin Heidegger*, Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Kurzke, Hermann (2001): *Thomas Mann. Das Leben als Kunstwerk*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Mann, Thomas 1993 [1914]: "Gedanken im Kriege" i *Essays, Bd. 1*, Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Mann, Thomas (2004 [1918]): *Betrachtungen eines Unpolitischen*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Nietzsche, Friedrich (1999 [1876]): *Menschliches Allzumenschliches I. Kritische Studienausgabe Bd. 2*, München: de Gruyter.
- Petzold, Joachim (1983): "Konservative Wegbereiter des Faschismus und ihre Rehabilitation in der Bundesrepublik" i *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Jan. 1983, Köln.
- Pflüger, Friedbert (1994): *Deutschland driftet. Die Konservative Revolution entdeckt ihre Kinder*, Düsseldorf: ECON.
- Schanz, Hans-Jørgen (2004): *Modernitet og kapitalisme – og andre artikler og foredrag*, Århus: Modtryk.
- Schwilk, Heimo & Schacht, Ulrich (hrsg.) (1995 [1994]): *Die selbstbewusste Nation. "Anschwellender Bocksgesang" und weitere Beiträge zu einer deutschen Debatte*, Berlin: Ullstein.
- Sezession: Oswald Spengler*, Mai 2005. www.sezession.de
- Sieferle, Rolf Peter (1995): *Die konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Sontheimer, Kurt (1962): *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik: Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933*, München: Nymphenburger Verlagshandlung.
- Spengler, Oswald (1962): *Vesterlandets undergang. Omrids af en verdenshistoriens morfologi*, København: Aschehoug.
- Spengler, Oswald (2006 [1918]): *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*, München: dtv.
- Stern, Fritz (1989 [1961]): *The Politics of Cultural Despair: a study in the Rise of the Germanic Ideology*, Berkeley: University of California Press.
- Strauss, Botho (1995 [1993]): "Anschwellender Bocksgesang" i Heimo Schwilk/ Ulrich Schacht (hrsg.): *Die selbstbewusste Nation. "Anschwellender Bocksgesang" und weitere Beiträge zu einer deutschen Debatte*, Berlin: Ullstein.
- Strauss, Botho (2004[1991]): *Der Aufstand gegen die sekundäre Welt. Bemerkungen zu einer Ästhetik der Anwesenheit*, München: Carl hanser Verlag.
- Strauss, Botho (2006): "Der Konflikt" i *Der Spiegel*, 7/2006.
- Tönnies, Ferdinand (1991[1887]): *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Weißmann, Karlheinz (2006): *Unsere Zeit kommt*, Schnellroda: Edition Antaios.

Wohl, Robert (1979): *The generation of 1914*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Zweig, Stefan (2002 [1942]): *Verden af i går*, København: Signet.